

اریخ فراموش شده

ایران در دور سلطان یعقوب آق قویونلو

هدی سیدحسین زاده

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: سیدحسین زاده، هدی، ۱۳۴۲.

عنوان و نام پدیدآور: تاریخ فراموش شده.

ایران در دوره سلطان یعقوب آق قویونلو

هدی سیدحسین زاده.

مشخصات نشر: نشر تاریخ ایران، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۴۶۰ص، قطع رقعی.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۰۸۲-۴۲-۷ وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه؛ بصورت زیرنویس.

عنوان دیگر: ایران در دوره سلطان یعقوب آق قویونلو.

موضوع: ایران -- تاریخ -- آق قویونلو ۹۰۸-۷۸۰ق

موضوع: یعقوب -- آق قویونلو ۸۹۶-۸۸۳ق

ردیفی کنگره: DSR ۱۳۹۴ ت ۲ ۹ ص ۱۱۵۱/ DSR

ردیف ملی: ۹۵۵/۰۶۷۲ شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۱۴۴۸۲

نشر تاریخ ایران شرکت سهامی خاص

تهران، خیابان فلسطین، ساختمان ۱۱۰ طبقه، رم، شماره ۳۰۴، تلفن: ۶۶۴۶۳۰۳۰

تاریخ فراموش شده

ایران در دوره سلطان یعقوب آق قویونلو

هدی سیدحسین زاده

حروفچینی، صفحه آرایی و نظارت: نشر تاریخ ایران

طرح جلد: فریبا علایی

چاپ: تقدیر صحافی: القدیر

چاپ اول: ۱۳۹۴ تیراز: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۰۸۲-۴۲-۷ ISBN: 978-964-6082-42-7

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ و در اختیار نشر تاریخ ایران است.

فهرست مندرجات

مقدمه

۹

مدخل: آق قویونلوها از آغاز تا حکومت حسن بیگ

۱۳

بخش اول: مسائل جانشینی پس از حسن بیگ

۴۷

فصل اول: حکومت سلطان خلیل

۴۷

فصل دوم: رویارویی سلطان خلیل با یعقوب

۵۴

بخش دوم: تاریخ سیاسی دوره سلطان یعقوب

۶۳

فصل اول: استقرار یعقوب در مقام سلطنت و انتصاب کارگزاران

۶۳

فصل دوم: تعیین نه ستین سال‌های حکومت یعقوب تا تثبیت قدرت

۶۵

فصل سوم: آرامش‌های سیاسی

۷۲

فصل چهارم: سازش‌های سیاسی سلطنت یعقوب

۱۰۴

بخش سوم: سیاست خارجی

۱۰۹

فصل اول: روابط با عثمانی

۱۰۹

فصل دوم: روابط یعقوب با تیموریان خراسان

۱۲۴

فصل سوم: روابط یعقوب با شروان شاه

۱۲۶

فصل چهارم: روابط با گرجستان

۱۲۹

فصل پنجم: روابط با مصر

۱۳۷

فصل ششم: روابط با دول دیگر

۱۴۳

بخش چهارم: ساختار قدرت و تشکیلات حکومتی

۱۴۹

فصل اول: ساختار قدرت

۱۴۹

فصل دوم: مناصب دربار

۱۶۵

فصل سوم: مقربان و وظایف آنان

۱۸۰

فصل چهارم: تشکیلات و مناصب اداری ولایات

۱۸۹

فصل پنجم: تشکیلات و مناصب قضایی

۱۹۶

فصل ششم: تشکیلات و مناصب نظامی

۲۰۷

۲۲۵	بخش پنجم: اوضاع اقتصادی
۲۲۵	فصل اول: انواع مالکیت اراضی
۲۳۴	فصل دوم: تجارت و بازرگانی
۲۳۸	فصل سوم: مالیات‌ها و دسته‌بندی آن‌ها بر اساس مشاغل
۲۶۱	فصل چهارم: پول رایج عصر یعقوب و دارالضرب‌ها
۲۶۵	فصل پنجم: اصلاحات اقتصادی یعقوب
۲۸۱	بخش ششم: اوضاع اجتماعی
۲۸۱	فصل اول: طبقات اجتماعی
۲۹۱	فصل دوم: روابط و آسیب‌شناسی اجتماعی
۲۹۶	فصل سوم: بهداشت و سلامت جامعه
۳۰۰	فصل چهارم: جایگاه زنان در جامعه
۳۰۶	فصل پنجم: آداب و رسوم
۳۱۰	بخش هفتم: مذهب و تصوف
۳۱۱	فصل اول: مذهب
۳۲۳	فصل دوم: تصوف
۳۳۵	بخش هشتم: اوضاع فرهنگی
۳۳۵	فصل اول: اوضاع ادبی
۳۷۷	فصل دوم: معماری و شهرسازی
۳۹۹	فصل سوم: نگارگری (مکتب ترکمانه)
۴۰۳	فصل چهارم: سایر هنرها
۴۰۵	نتیجه پژوهش
۴۱۱	کتابنامه
۴۲۴	ضمائم
۴۲۴	۱. فرمان‌ها
۴۳۹	۲. نقشه‌ها
۴۴۲	۳. تصاویر
۴۴۵	فهرست اعلام

مقدمه

با وجود اهمیت تاریخی دوره آق قویونلوها، و نقش به سزایی که آن‌ها در برهه‌ای از تاریخ ایران داشته‌اند، تحقیقات اندکی در باره این دوره انجام گرفته که در همین تحقیقات اندک نیز این دوره به طور حاشیه‌ای و در کنار دوره‌های دیگر تاریخ مانند دوره قره‌قویونلوها یا عصر تیموریان مورد بررسی قرار گرفته است. این کمبود، به ویژه در باره دوره سلطنت یعقوب (حک: ۸۹۶-۸۸۳ق) وجود دارد، تا جایی که تاکنون نه در ایران، و نه در دیگر کشورها، تحقیقی مستقل و تخصصی در باره این دوره انجام نشده است. شاید بتوان عدل مهم این کم توجهی را کوتاه بودن دوره حکومت آق قویونلوها در ایران، و موقعیت تاریخی آنان، که بین دو برهه تاریخی مهم حمله و حکومت امیر تیمور در ایران و سلسله صفویه قرار گرفتند، دانست، که موجب شد تاریخ دوره آن‌ها، تحت شعاع این دو واقعه مهم تاریخی قرار گرفته و کم‌سوتر شود. همچنین کمبود منابع مورد نیاز برای تحقیق این دوره، یکی دیگر از عوامل مهم کم توجهی می‌تواند بوده باشد؛ عواملی که منجر به رانگیزه‌های اصلی انتخاب موضوع برای تحقیق حاضر شد.

سلطان یعقوب از همان آغاز سلطنتش با مسائل مختلفی در حوزه سیاست خارجی، مشکلات داخلی اعم از تضاد و رقابت دیرینه دو جناح امرا و پادشاهان ایلات با دیوان سالاران، کشمکش و رقابت‌های سیاسی از جمله مخالفت برخی از امرای برجسته، شورش‌های مختلف به ویژه طغیان شیخ حیدر صفوی، و مسائل اقتصادی به خصوص در زمینه مالیات‌ها و نیز مسائل مذهبی و اجتماعی و فرهنگی مواجه بود. پرسش اساسی این است که جزئیات این مسائل، علل و عوامل پدید آورنده آن‌ها چه بود و چه آثار و پیامدهایی در ابعاد مختلف حیات سیاسی - اجتماعی جامعه آن روز ایران بر جای گذاشت؟

پرسش‌های فرعی دیگر این است که یعقوب با توجه به نقش قدرت‌های مطرح در منطقه که متشکل از عثمانی‌ها؛ مملوکان و تیموریان بودند و با توجه به موقعیت سیاسی و اجتماعی جامعه، چه مشی سیاسی را نخست در قبال این قدرت‌ها و سپس در روابطش با دیگر قدرت‌ها و حکام محلی اتخاذ کرد؟ و دیگر اینکه کشمکش‌های دیرینه دو جناح دیوان‌سالاران و امرای سیاسی و نظامی که عمدتاً از رؤسای ایلات و طوایف مهم بایندریه و از صاحب‌متصبان برجسته بودند، در این دوره چگونه بود و یعقوب خود چه سیاستی را در قبال آن‌ها در پیش گرفت؟

پی بردن به علل و عواملی که سبب طغیان شیخ حیدر صفوی بر ضد یعقوب شد، و رصع‌گین یعقوب در قبال این سرکشی، و نهایتاً اقدامات او پس از سرکوب شیخ حیدر، از دیگر پرسش‌های این پژوهش است. همچنین ساختارهای قدرت، تشکلات حکومتی، اوضاع اقتصادی، اوضاع اجتماعی، دیدگاه‌های مذهبی، جایگاه آریانز فعالیت‌های فرهنگی و تغییرات عمده‌ای که در جهت بهبود شرایط زندگی مردم در مدس نزدیک به چهارده سال سلطنت یعقوب به وجود آمد، از دیگر مباحثی هستند که در این پژوهش مورد بررسی قرار خواهند گرفت. در خصوص ارائه فرضیه نسبت به یادآوری کرد که این تحقیق زمینه‌ای و اکتشافی بوده و فاقد فرضیه است و در فرآیند پژوهش مسئله محور در جستجوی پاسخ پرسش‌های به عمل آمده است.

روش تحقیق و شیوه جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها نیز در تحقیق حاضر، بدین گونه است که با استفاده از روش تاریخی و با رویکردی که منجر به توصیف و تحلیل داده‌ها پرداخته خواهد شد. داده‌های تاریخی به شیوه کتابخانه‌ای و آرشیوی با استفاده از منابع اصلی، چه در داخل و چه در خارج از ایران، اعم از اسناد و اثره‌بن و منشآت و سکه‌ها و گزارشات مورخان عصر، فیش‌برداری و پس از طبقه‌بندی موضوعی و اعتباریابی اطلاعات بدست آمده، مورد تحلیل و ترکیب قرار گرفته و در نهایت بر اساس پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی، نتایج حاصل شده در پایان تحقیق گزارش می‌گردد. ذکر این نکته ضروری است که فرآیند بررسی و ارائه مطالب تحقیق، در عین رعایت ترتیب تاریخی وقایع، مسئله محور خواهد بود.

پیش از ورود به بحث اصلی، اشاره به چند نکته در خصوص مفاهیم و اصطلاحات این دوره حائز اهمیت است.

آق‌قویونلوها بر تمام ایران (به جز خراسان) و بخش‌هایی از آناتولی شرقی و بین‌النهرین فرمان می‌راندند،^۱ و در این تحقیق هر جا از ایران یاد می‌شود، منظور تمامی این محدوده جغرافیایی است که در زمان یعقوب تحت اختیار او بوده است. از نواحی غربی تحت حکومت آق‌قویونلوها در متون قدیمی‌تر با نام ارمنیه، یا روم و دیار بکر یاد شده است، اما در منابع دوره بایزید دوم از جمله هشت بهشت بدلیس، با نام آناتولی برخورد می‌کنیم. تحقیقات جدید نیز بدون استثناء نواحی غربی تحت فرمان آق‌قویونلوها را با نام آناتولی شرقی آورده‌اند، بنابراین در این تحقیق، در خرداد و رجب ۸۵۱ هجری قمری، حکومت آق‌قویونلوها هر جا دقیقاً نام محلی مشخص بود، ترجیح داده شده که نام منطقه، به جای نام کلی آناتولی شرقی، بیاید، مانند خرپریت یا عیسی‌پور، غیره، اما هر جا نام محل ذکر نشده و فقط به صورت کلی نام منطقه آمده باشد، به اینک با استناد به هشت بهشت بدلیسی، در دوره حکومت یعقوب نیز نام آناتولی به مناسبات غربی تحت حاکمیت او اطلاق می‌شد، در این تحقیق نیز به ضرورت از همان نام استفاده می‌شود.

در این تحقیق، گاه به اصطلاحات منصفی در حوزه مناصب و تشکیلات حکومتی مانند "ایناقان" و "بکاولان"؛ در مناصب و درجات نظامی و لشکری مانند "تواجیان" و "چرخه‌چیان"؛ در حوزه امور اجتماعی یا فرهنگی مانند "ساروی" و "سلامی" و "ساچق"، و نهایتاً در حوزه مسائل اقتصادی از جمله مالیات‌ها، مانند "الاغ یا الام" و "علفه و علوفه" برمی‌خوریم که بیشتر از دیگر اصطلاحات متداول شده بود. این اصطلاحات به سبب عدم کاربرد، برای خواننده امروز، با دشواری و نامأنوس است، به همین سبب سعی بر این بوده که تمامی این اصطلاحات در جای خود داخل متن توضیح داده شود، و چنانچه امکان این توضیح اضافه در متن وجود نداشت، تا حد امکان، در پانویس همان صفحه توضیح لازم ارائه شده است.

نکته دیگر اینکه، در منابع این دوره، به ویژه در تاریخ عالم‌آرای امینی، از القابی مانند "صاحب قران" برای حسن بیگ؛ و از "حضرت اعلی"، "یعقوب پادشاه" و "سلطان یعقوب" برای یعقوب استفاده شده است. همچنین برای شاهزادگان یا امیران

بزرگ نیز در پیشوند نام‌شان، القاب آن‌ها آمده است. شیوه کار در این تحقیق چنین است که برای اولین مرتبه، القاب این شخصیت‌ها برای آشنایی خواننده یا نشان دادن جایگاه آنان، ذکر شده، پس از آن، برای اجتناب از تکرار و طولانی نشدن اسامی، فقط به ذکر نام یا شهرت فرد مورد نظر بسنده شده است و تنها در مواردی که نیاز بوده موقعیت مثلاً یک شاهزاده در زمان ولیعهدی و در زمان سلطنت از یکدیگر تمایز شود، القاب و عناوین آن‌ها پیش از نام‌شان آمده است.

نکته دیگر در خصوص اختصارات است که به جز اختصارات معمول (مانند "ق" برای قمری، یا حک: برای حکومت)، به سبب تکرار در دیگر آثار تحقیقی، نیازی به ذکر با صریح باره آن‌ها نیست. در ارجاع به منابع یا مطالعات به زبان ترکی به جای همان مؤلف و اثر، از معادل ترکی آن یعنی *eyni asar* استفاده شده است.

در پایان قردادان و سیاست‌گذار استادان و دوستانی هستم که در انجام این تحقیق مرا یاری کردند. استادان آقایان دکتر عطاءالله حسینی، دکتر محمدرضا نصیری؛ دکتر محمدتقی امامی خویی که با راهنمایی‌های ارزنده خود از لغزش‌ها و خطاهای این تحقیق کاستند و مرا رهبر من خود نمودند؛ از آقایان سادات بیچاق و حسن سونگور از ترکیه که در جست‌وجوی رسی به منابع ترکی به من یاری رساندند، از خانم ناهید عابدینی و آقای غفار عبداللهی که مترجم برخی متون ترکی به فارسی بودند و از تمامی کارکنان کتابخانه فرهنگستان زبان و ادب فارسی و مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی نهایت سپاس و قدردانی می‌نمایم.